

14. Wu Y. An Analysis of the Writing Techniques of The Secret Garden. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research: 5th International Conference on Arts, Design and Contemporary Education (ICADCE 2019)*. 2019. Vol. 341. P. 283–285.
15. Burnett F. H. The Secret Garden. URL: https://www.freeclassicebooks.com/Frances_Hodgson_Burnett.htm (Last accessed: 20.09.2022)
16. Бернетт Ф. Г. Таємний сад / пер. Н. Римської. Львів: Свічадо, 2010. 288 с.
17. Perteghella M. Language and Politics on Stage: Strategies for Translating Dialect and Slang with References to Shaw's Pygmalion and Bond's Save. *Translation Review*. 2002. Vol. 64. P. 45–53.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.2.12>

КОЛЬОРОНИМИ ЯК ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ СЛОВО В ПОЕЗІЇ П. МОВЧАНА Й С. САПЕЛЯКА

NAMES OF COLOURS AS VERBALISERS OF THE CONCEPT OF WORD IN THE POETRY BY S. SAPELIYAK AND P. MOVCHAN

Скидан Я.А.,

orcid.org/0000-0002-1263-9800

аспірант кафедри української мови

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

У статті на матеріалі віршів С. Сапеляка й П. Мовчана зроблено спробу дослідити художньо-сміслову наповнення СЛОВО-КОЛІР, а також з'ясувати особливості вербалізації концепту *слово* через кольороніми в поетичних текстах аналізованих авторів. Однією з найактивніших і найпродуктивніших є лексико-семантична група кольорономенів. Семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних і конотативних властивостей. До того ж кольороніми є важливим ідейно-художнім і виражальним засобом, особливо в мові художніх текстів. Мовні засоби на позначення кольору в художньому тексті формуються під впливом культурного й індивідуально-авторського осмислення, тому семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних, конотативних, символічних і метафоричних властивостей. У кольорознавстві всі кольори поділяють на хроматичні, або забарвлені, й ахроматичні, або незабарвлені. До хроматичних кольорів належать кольорові відтінки спектра, до ахроматичних – білий, відтінки сірого та чорний. Поняття кольору тісно пов'язане з поняттям світла, адже саме світлові хвилі дають можливість оку розрізняти кольори. У поетичній мовотворчості С. Сапеляка й П. Мовчана світлі й темні гами поєднуються з такими номінативними одиницями, як слово, голос, молитва, увиразнюються метафорами й епітетами, не виходить за межі загальнономовної семантики і є подібною для мовотворчості обох авторів. Кольоролексика, що вербалізує концепт *слово*, значною мірою представлена основними хроматичними кольорами в поезії П. Мовчана, однак майже відсутня у віршах С. Сапеляка. Це вмотивовано особливістю життєвих обставин і світосприйняття поета, для якого слово є втіленням божественного начала, а відтак переважно біле. На противагу цьому в мовотворчості П. Мовчана більш широка палітра кольорів, серед яких у поезії рівною мірою представлені синій, зелений, жовтий, жовтогарячий, червоний.

Ключові слова: концепт, слово, кольороніми, кольороназва, хроматичний, ахроматичний, метафора, епітет.

The article uses the material of poems by S. Sapeliyak and P. Movchan to explore the artistic and semantic content of the word-colour, as well as to find out the peculiarities of verbalisation of the word concept through colour in the poetic texts of the analysed authors. One of the most active and productive is the lexical and semantic group of colour nouns. The semantics of colour features gives the language its originality, associative and connotative properties. In addition, colour nouns are an important ideological, artistic and expressive means, especially in the language of literary texts. The linguistic means of denoting colour in a literary text are formed under the influence of cultural and individual authorial comprehension, so the semantics of colour features gives the language originality, associative, connotative, symbolic and metaphorical properties. In colour science, all colours are divided into chromatic, or coloured, and achromatic, or uncoloured. Chromatic colours include colour shades of the spectrum, while achromatic colours include white, shades of grey and black. The concept of colour is closely related to the concept of light, because it is light waves that allow the eye to distinguish colours. In the poetic language of S. Sapeliyak and P. Movchan, light and dark scales are combined with such nominal units as word, voice, prayer, and are expressed by metaphors and epithets, which does not go beyond the common language semantics and is similar for both authors. The colour vocabulary that verbalises the concept of word is largely represented by the main chromatic colours in P. Movchan's poetry, but is almost absent in S. Sapeliyak's poems. This is motivated by the peculiarity of the poet's life circumstances and worldview, for whom the word is the embodiment

of the divine principle, and therefore is mostly white. In contrast, P. Movchan's language has a wider palette of colours, among which blue, green, yellow, orange, and red are equally represented in his poetry.

Key words: concept, word, colour names, chromatic, achromatic, metaphor, epithet.

У поетичній мові слова виконують не тільки номінативну, а й естетичну функцію. Однією з найактивніших і найпродуктивніших є лексико-семантична група кольорономенів. На думку багатьох дослідників, які зверталися до вивчення функціонування кольору в мові, колір здатний набувати як прямих, так і переносних значень. Семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних і конотативних властивостей. До того ж кольороніми є важливим ідейно-художнім і виражальним засобом, а в мові художніх текстів кольороназви часто набувають символічного значення.

Вивченням кольорів, їхньої символічності, естетичної та поетичної функції вчені цікавилися і в античні часи, однак дослідження колористики як лінгвістичної категорії розпочалося лише в XIX ст. і було пов'язане з особливостями мовної картини світу й індивідуального сприйняття дійсності (за В. фон Гумбольдтом, Е. Сепіром, Б. Уорфом). Проблема дослідження колірних ознак розвивалася, поширювалася й поглиблювалася як українськими, так і зарубіжними лінгвістами, філософами та психологами, серед яких Б. Берлін, П. Кей, Б. Сондерс, Р. Лакофф, А. Вежбицька, А. Заремба, С. Григорук, І. Ковальська, Н. Борисенко, І. Бабій, О. Сидоренко, Л. Ставицька, О. Крижанська та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення семантики кольоропозначень спирається на основні положення про сутність мови художньої літератури, опрацьовані такими лінгвістами, як О. Потєбня, Л. Булаховський, В. Жирмунський, Б. Ларін, В. Виноградов, Г. Винокур, Р. Якобсон, М. Карпенко, В. Жайворонок, А. Мойсієнко, О. Снітко. Проблема семантики колірних номенів та їх естетичної значущості в художньому тексті постійно перебуває в полі зору науковців (А. Брагіна, Г. Губарева, В. Дятчук, В. Дяченко, С. Єрмоленко, О. Кузьміна, А. Критенко, Т. Панько, Л. Пустовіт, Л. Ставицька, Г. Сюта, Л. Шулінова, Г. Яворська та ін.). Незважаючи на таку зацікавленість дослідженням кольоролексики в сучасній лінгвістиці, проблема функціонування кольороназв у художніх текстах залишається актуальною.

Постановка завдання. У мовотворчості С. Сапеляка й П. Мовчана одним із поширених є художньо-сміслові наповнення СЛОВО-КОЛІР. Вважаємо за необхідне з'ясувати особливості вербалізації концепту *слово* через кольороніми в поетичних текстах аналізованих авторів.

Виклад основного матеріалу. Колір відіграє значну роль у культурі людства, адже впливає не тільки на зір, а й на всі органи чуття. Дослідники зазначають, що мовні засоби на позначення кольору в художньому тексті формуються під впливом культурного й індивідуально-авторського осмислення. Колір є однією з репрезентацій чуттєвого досвіду як окремої особистості, так і всього соціуму в їхніх складних взаємозалежностях зі світом. Семантика колірних ознак надає мові своєрідності, асоціативних, конотативних, символічних і метафоричних властивостей.

З прадавніх часів люди звернули увагу на те, що кольори по-різному впливають на нас, а значення кольорів залежить від традицій країни і з часом може змінюватися. Крім того, колірні відчуття можуть викликати спогади та пов'язані з ними емоції, образи, психічні стани. Так, скажімо, червоний – збуджує, а зелений або синій – заспокоює. Л. Лисиченко характеризує особливості колірної картини світу представників різних психологічних типів: барвистий колірний світ і назви хроматичних кольорів в екстравертів та перевага ахроматичних кольорів у поетичній мовній картині світу інтроверта [3, с. 135–137].

У кольорознавстві всі кольори поділяють на хроматичні, або забарвлені, й ахроматичні, або незабарвлені. До хроматичних кольорів належать кольорові відтінки спектра, до ахроматичних – білий, відтінки сірого та чорний, тобто ті, що відсутні у спектрі. Окрім основних і відтінкових кольорів, учені також вивчали лексеми, семантично пов'язані з кольорами (наприклад, ті, що належать до груп концептів *світло* й *темрява*). Продовжуючи думки Б. Берліна й П. Кея, А. Вежбицька наголошує на зв'язку «макробіолого» зі світлом, сонцем і вогнем і зараховує до семантичного поля білого такі ознаки, як блиск і світіння [8, с. 435–438].

Концепти *світло* й *темрява* є семантично близькою парою, що в різні історично-культурні періоди набули загальнолюдського смислу й до сьогодні уособлюють такі бінарні поняття, як «день – ніч», «добро – зло», «життя – смерть». Їхньою основною семантикою є семантика ознаки, а їх мовне втілення найчастіше репрезентується епітетами.

Лексеми «світлий» і «білий» часто співвідносяться й синонімізуються, потрактовуючись спільною семантикою, однак слід пам'ятати, що в поетичному мовленні перелік кодифікованих

значень доповнюється константами фольклору, релігії, міфології і насамперед індивідуально-авторськими сентенціями. Поняття кольору тісно пов'язане з поняттям світла, адже саме світлові хвилі дають можливість оку розрізнити кольори. Натомість лексема «чорний» може використовуватися не лише для безпосереднього позначення кольору, а й для означення світлових явищ, зокрема такого, як відсутність або недостатність світла (темрява) [5, с. 119]. Із поняттям світла також пов'язані лексеми на позначення синього, блакитного, червоного кольорів.

У поетичній мовотворчості С. Сапеляка й П. Мовчана епітет *світлий* поєднується з такими номінативними одиницями, як слово, голос, молитва. У цьому контексті слово характеризує піднесений аспект людської духовності, звідки поєднується з молитвою, що увиразнюється метафорами й епітетами, які підкріплюють це. В уривку *до чесної боротьби, до чесного світлого Слова...* [6, с. 356] спостерігаємо поєднання метафоричного й неметафоричного епітетів, які в цьому контексті є синонімічними. Подібне омовлення концепту є і в рядках поезії П. Мовчана *І радість майструвати, і мріять долю, // [і] підносить вгору світлі голоси...* [4, с. 159]; *Кричиш: – Весна! – І світлим словом // промірюєш глибину життя.* [4, с. 281]. Символом божественного начала із позитивним емоційно-оцінним значення стає словосполучення «світлої молитва» у метафоричному контексті *Вранішня зоря світлої молитви...* [6, с. 173].

«Світле слово» і «світла молитва» створюють асоціації з яскравістю, світлом і проникливістю. Це може вказувати на силу, значущість і благотворний вплив слова. Крім того, у поданих уривках лексема «світле» метафорично асоціюється з фізичним світлом, що надає концепту *слово* такі властивості, як просвітлення, прозорість і проникливість. У цьому вірші слово розглядається і як засіб для вираження духовних, молитовних істин, звернення до вищих сил, відкриття глибин життя, і як інструмент, здатний чинити сильний і перетворювальний вплив на життя. Отже, концепт *слово* в цьому контексті набуває духовної значущості, естетичної привабливості й позитивної конотації. Тож можемо констатувати, що лексема «світлий» в аналізованих поезіях не виходить за межі загальнономовної семантики і є подібною для мовотворчості обох поетів.

Білий колір у поезіях С. Сапеляка й П. Мовчана не має чіткої семантики, він поєднується не з лексемою «слово», а з акустичними лексемами «голос» і «плач»: *Як підмеленне білий голос //*

Голосить псалму на уста... [6, с. 109]; *А голос крейдяний // по білому проводить риску...* [4, с. 619]; *Та голос відминувсь, можливо, став він білим?..* [4, с. 30]; *плач, перебарвлений в біле, // притулку шукав у устах спорожнелих...* [4, с. 143]. Як бачимо, голос може бути білим в обох поетів, однак у С. Сапеляка голос традиційно звучить, навіть голосить, а от у П. Мовчана він реалізований оказіональною семантикою нечутності. В одному з контекстів семантика білого представлена епітетом крейдяний, що також є індикатором авторського світосприйняття. У цьому контексті спостерігаємо поєднання ознаки колірної й речовинної, де переважає колірна семантика. Словосполучення *білий плач*, узятя з поезії П. Мовчана «Евакуація», немаркована й забарвлена семантикою болю й страху. Таку ж семантику прочитуємо і в рядках С. Сапеляка: *Вибіленням нервом болю сіяв я думи душі Словом Господнім...* [6, с. 336]. Схоже помічаємо і в іншому вірші П. Мовчана, де метафорична сполучка *світлий біль* у поєднанні з перцептивом *зойк*, що несе в собі семантику інтенсивності й негативу, потрактовується як акт страждання: *Мовчи, не рухайсь – світлий біль // роздвоїть губи зойком...* [4, с. 120]; *зойкнувши, збагнув, що в болю білий колір...* [4, с. 30]. Тут можемо припустити подібність із рядками Л. Костенко (*Лечу над білим болем без доріж...*) чи В. Стуса (*березневий сніг уже тривожно-білий...*), де білий і біль стають тотожними. Як зауважує Л. Ставицька, оскільки *білий* набув негативної оцінності, то мимоволі увібрив у себе семантику чорного кольору, зблизився з ним. За словами дослідниці, в українській поезії узвичаїлась звукова метафора *білий біль*, звукова етимологія якої викликає смислово, через що білий колір став своєрідним символом болю і страждань [7]. Таким чином, розуміємо, що лексемі «світлий» у поетичному мовленні аналізованих авторів притаманна здебільшого загальнономовна семантика, тоді як для білого – індивідуально-авторська.

Другим за частотою вживання ахроматичним та емоційно насиченим кольором є чорний, у семантиці якого переважає негатив (темрява, страх, смерть, зло). Разом із тим часто чорний колір передає нейтральні або навіть позитивні (чорні брови як ознака краси у слов'ян або символ радості в Японії) аспекти. Хроматизми «чорний, темний» помічаємо в таких контекстах: *почув крізь чорне мовчання...* [6, с. 335]; *і почорнілий тютюк слова // в допалених губах погас...* [4, с. 51]; *Ця тиша, – наче плач дитячий серед ночі: // спалахує, горить, підчорнена вогнем...*

[4, с. 294]; *відбилось обгоріле слово зусебіч // що й не вчитати...* [4, с. 495]; *А твій кряч з височини // навіть голос почорнів: // – Кру...* [4, с. 605]; *[ворон] прокреслив чорне «кар» розірваним пунктиром, // мов нитку простьобав на сизім полотні...* [4, с. 231]; *липне тиша чорна...* [4, с. 365]. Метафоричні словосполучення «чорне мовчання; чорне «кар»; тиша чорна; почорнілий гнотик слова; тиша, підчорнена вогнем; голос почорнів» не мають загальномовного негативного забарвлення, у них немає зла, натомість є мовчання, тиша і відсутність кольору (це співвідноситься з фізичною структурою кольору). Тут простежується домінанта – відсутність кольору, тому епітет поєднується з іменниками тиша, мовчання – і це є спільною поетичною семантикою в текстах обох аналізованих поетів.

Індивідуально-авторська метафора *гнотик слова* містить когнітивну ознаку і з епітетом *почорнілий* (чорне як відчутність світла) розгортається до складної метафори. Достатньо показовим є також асоціативний зв'язок із вороном, який базується на міфологічних уявленнях про цього чорного птаха. У цьому випадку маємо кілька художніх засобів, що допомагають вербалізувати концепт *слово*: метонімія та метафора.

Для творчості С. Сапеляка більш характерний епітет *темний*, що поєднується з типовим у поезії цього автора іменником *зойк*: *Цей темний зойк. Кричали зуби...* [6, с. 184]. Такий іменник є вираженням болю і страждання, а в поєднанні з кольоронімами на позначення темного забарвлення відбувається посилення означених почуттів. Крім того, звертаємо увагу на сполучку *кричали зуби*, що візуалізує оскал, спричинений, імовірно, болем. Традиційно зуби білого кольору, хоча можуть бути забарвлені й чорним, та в будь-якому разі знову натрапляємо на поєднання чорного й білого кольорів із семантикою страждання. Лексеми *сірий* як домінанту в мовотворчості аналізованих авторів ми не виявили, однак натрапили на кольороназви, які найближчі до сірого забарвлення: *попельнастий* (*і порснули літери, всякля слова попельнасті...* [4, с. 273]), *срібногolosий* (*Архангельська труба співа срібногolosо...* [4, с. 261]) у віршах П. Мовчана і *сиволобий* у поезії С. Сапеляка (*І я, розмлоєний з дороги, // Вчу сиволобі вже слова...* [6, с. 291]).

Кольоролексика, що вербалізує концепт *слово*, значною мірою представлена основними хроматичними кольорами в поезії П. Мовчана, однак майже відсутня у віршах С. Сапеляка. Це вмотивовано особливістю світосприйняття поета, з біографії якого нам відомо про перебування в ув'яз-

ненні, де, очевидно, значення кольору втрачає таку вагу й значеннєвість, як у житті людини на свободі. Серед невеликої кількості наявних кольоронімів у С. Сапеляка переважають чорно-білі тони, де слово обов'язково світле, а крик або мовчання – чорне. Для поета слово є втіленням божественного начала, а відтак не може бути темним.

На противагу цьому в мовотворчості П. Мовчана більш широка палітра кольорів, серед яких у поезії рівною мірою представлені синій, зелений, жовтий, жовтогарячий, червоний. За словником [2], жовтий колір амбівалентний, це ми бачимо і в поезії П. Мовчана. З одного боку, жовтий передає позитивну семантику (*і знову жовто визвістуси квітень...* [4, с. 293]), а з другого – негативну (*Голос жовтий жовтіє, мов кість...* [4, с. 358]; *і крик його, не висловлений досі, // заплівся жовто у твої слова...* [4, с. 73]). Позитивна конотація досягається завдяки предикату зі значенням сповіщення *визвістувати* й лексеми *квітень*, що асоціюється з весною, розквітом, теплом. Натомість тавтологічна сполучка *жовтий жовтіє* увиразнює кольоронім, а негативне сприйняття виникає через порівняльний зворот *мов кість*, де кістка традиційно є символом смерті. Так само негативного забарвлення набуває словосполучка *крик заплівся жовто*, де лексема *крик*, як уже зазначалось, виступає виразником болю, а в поєднанні з жовтим кольором лише увиразнюється. Близьким до жовтого кольору є золотий, що кількома прикладами із позитивною семантикою трапляється в поезії обох авторів (*хіба в німоті всі слова золоті?..* [4, с. 434]; *Слово, всевидо моє злотодзвонне...* [6, с. 313]).

Наступним амбівалентним кольором із високим ступенем вияву є жовтогарячий. Цей кольоронім виражає сильну емоцію, від якої аж болить, а тому потребує виговорення. Вербалізація інтенсифікованого кольору відбувається за допомогою таких лексем, як *сокира, лезо, крик, перетинати*: *Немов сокирою луно, // Жовтогаряче лезо крику // Воліє болість перетнуть...* [4, с. 18–19]. Через лексеми *плач* і *сміх* відбувається одночасне омовлення протилежних станів: *І сухостеблій крик, і сміх жовтогарячий // доносились до нас упереміш із плачем. // Був голос по знаку...* [4, с. 306]. Посередньою між жовтим і червоним забарвленням виступає кольоролексема *вогняний, огненний*: *Стрибог широченно ступа // З вогняними словами палких молитов...* [4, с. 41]; *і сповістилася вістка // гніву Божого ... // голосом огненным...* [6, с. 135].

Червоний колір також амбівалентний та емоційно важливий, хоч і менш інтенсивний: *І раптом нижче проступили // слова червоні на стіні...*

[4, с. 122]. Щодо зеленого, то в поетичних текстах аналізованих авторів ідіолект переважно збігається із загальнономовною семантикою – позначення рослинності: *голос мій ... // спіткнувшись, реченням зеленим // Вибуха на вербних язиках.* [4, с. 7]; *щоб голосом зеленим з висоти // хвалу природі міг воздати ти...* [4, с. 81]; *і розвивався голос зелений...* [4, с. 297].

Кольоролексема синій також амбівалентна: з одного боку, вона є виразником небесного, спокійного (*і скрапував, як плач зозулі, // у синю тишу теплий звук...* [4, с. 16]; *І синій голос висне, мов крило...* [4, с. 21]; *Голос розложистий котиться колесом синім...* [4, с. 107]), а з другого – холоду, забуття (*і голос синіє... імення твоє він забуде...* [4, с. 313]). Натомість лише одним хроматичним кольороепітетом представлено концепт *слово* в поезії С. Сапеляка – *голубий: Лежать слова солоні й голубі...* [6, с. 119]. Ця кольоролексема співвідносна з образом моря, що підтверджується епітетом *солоні*. Голубий колір виражає семантику спокою, рівноваги, миру.

Крім того, у деяких поезіях, передусім ідеться про творчість П. Мовчана, адже тексти С. Сапеляка в цьому плані скупіші, натрапляємо на кольоролексеми *барвистий, безбарвний, бляклий*, які містять у своїй семантиці ознаки кольору: або суміш кольорів, або відсутність кольору: *Слова перебираючи барвисті, // він шепотів...* [4, с. 463]; *слова*

безбарвні про минуций час... [4, с. 300]; *І голос вже вилиняв: бляклий, як лист на морозі...* [4, с. 488]. Ці словосполучення є промовистими й передають багатогранність і різноплановість. Так, лексема *безбарвний* пов'язана із семантикою незрілості, натомість лексема *бляклий* негативна, бо якщо попередні епітети говорили про тимчасову відсутність забарвлення, яке неодмінно з'явиться, то в цьому епітеті відчуються ознаки кінцевості і навіть смерті.

Висновки. У мовотворчості аналізованих поетів основна група, яка відображає кольорономени, представлена переважно ад'єктивними епітетами, які можна розділити на кольори теплої (червоний, жовтий, жовтогарячий), холодної (зелений, синій, голубий), нейтральної (білий, чорний) та змішаної (попельнастий) тонів. Таким чином, епітетна характеристика експлікована в концепті *слово* внутрішнього світу ліричного героя П. Мовчана багата й різноманітна. Переважна більшість кольороназв у мовотворчості цього поета наділена позитивною конотацією, окрім чорного, що традиційно подеколи виступає із семантикою чогось негативного. Натомість особливості життєвих обставин і специфіка світовідчуття С. Сапеляка спричиняють переважне використання кольоролексем ахроматичної гами (білий, сірий, чорний) і практично відмову від хроматичних кольоронімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горін О. Р., Гайдук М. С. Колористична лексика у творенні емоційного та естетичного ефекту в поезії Сильвії Плат. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2023. Вип. 17 (85). С. 24–27.
2. Етимологічний словник української мови в 7 томах / ред. О.С. Мельничук. К. : Наукова думка, 1985. Т. 2. С. 203.
3. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні. *Зб. Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія*. 1998. Т. 6. С. 129–144.
4. Мовчан П. Твори в трьох томах. К. : Вид. центр «Просвіта», 1999.
5. Половинкіна М. І. Семантика та прагматика кольороназв у польському поетичному дискурсі (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття). Дис. канд. філол. наук: 10.02.03 / Інститут мовознавства імені О.О. Потебні. Київ, 2015. 232 с.
6. Сапеляк С. І каміння те стало хлібами... : у 3 т. Харків : Майдан, 2001. Т. 1: Поезії. 336 с.
7. Ставицька Л. О. «...В болю білий колір». *Культура слова*. 1992. № 43. С. 35–40.
8. Wierzbicka A. Znaczenie nazw kolorów i uniwersalia widzenia. *Język – umysł – kultura. Wybór prac*. J. Bartmiński (red.). Warszawa, 1999. S. 405–449.